

ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ «ВІДКАТУ» ЯК ФОРМИ РЕНТООРІЄНТОВАНОЇ ПОВЕДІНКИ

© 2015 ІВАЩЕНКО М. В., ШКОДІНА І. В., КАРПОВА І. В.

УДК 334.025(477)

Іващенко М. В., Шкодіна І. В., Карпова І. В. Економічні наслідки «відкату» як форми рентоорієнтованої поведінки

Метою статті є уточнення терміна «відкат» як форми рентоорієнтованої поведінки, систематизація основних сфер господарської діяльності, де відносини «відкату» є найбільш застосованими. Запропоновано відрізнити «відкат» від хабара як його специфічну форму, що може мати більш довгострокові перспективи співпраці. У статті досліджено актуальну інформацію з приводу виявлення фактів «відкату» в тих чи інших сферах господарської діяльності. Узагальнено основні види діяльності, в яких відбуваються подібні операції (державні закупівлі на утримання бюджетних установ; будівництво та обслуговування доріг; відшкодування ПДВ; закупівля та обслуговування оргтехніки та меблів; закупівля канцтоварів, поліграфічної продукції тощо; ремонт приміщень; державні дотації підприємствам агропромислового комплексу; отримання кредиту; послуги страхових компаній; реклама, маркетингові заходи та маркетингові дослідження; рекрутингові послуги), а також описано масштаби та принципи їх здійснення. Оцінено негативні наслідки «відкатів» для національної економіки. Сформульовано основні принципи та напрямки подолання схем «відкатів» у сфері державних закупівель та в комерційному секторі.

Ключові слова: «відкат», рентоорієнтована поведінка, тендер, державні закупівлі, схеми «відкатів», наслідки «відкатів».

Бібл.: 15.

Іващенко Марина Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра економічної теорії, Харківський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (пр. Перемоги, 55, Харків, 61174, Україна)

E-mail: ivaschenko_mv@mail.ru

Шкодіна Ірина Віталіївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії, Харківський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (пр. Перемоги, 55, Харків, 61174, Україна)

E-mail: shkodina@khibs.edu.ua

Карпова Ірина Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії, Харківський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (пр. Перемоги, 55, Харків, 61174, Україна)

E-mail: ivk_04@ukr.net

УДК 334.025(477)

Іващенко М. В., Шкодіна І. В., Карпова І. В. Экономические последствия «отката» как формы рентоориентированного поведения

Целью статьи является уточнение термина «откат» как формы рентоориентированного поведения, систематизация основных сфер хозяйственной деятельности, где отношения «отката» являются наиболее применимыми. Предложено отличать «откат» от взятки как его специфическую форму, что может иметь более долгосрочные перспективы сотрудничества. В статье исследована актуальная информация по поводу выявления фактов «отката» в тех или иных сферах хозяйственной деятельности. Обобщены основные виды деятельности, в которых происходят подобные операции (государственные закупки на содержание бюджетных учреждений; строительство и обслуживание дорог; возмещение НДС; закупка и обслуживание оргтехники и мебели; закупка канцтоваров, полиграфической продукции и т. п.; ремонт помещений; государственные дотации предприятиям агропромышленного комплекса; получение кредита; услуги страховых компаний; реклама, маркетинговые мероприятия и маркетинговые исследования; рекрутинговые услуги), а также описаны масштабы и принципы их осуществления. Оценены негативные последствия «откатов» для национальной экономики. Сформулированы основные принципы и направления преодоления схем «откатов» в сфере государственных закупок и в коммерческом секторе.

Ключевые слова: «откат», рентоориентированное поведение, тендер, государственные закупки, схемы «откатов», последствия «откатов».

Библ.: 15.

Іващенко Марина Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра економічної теорії, Харківський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (пр. Перемоги, 55, Харків, 61174, Україна)

E-mail: ivaschenko_mv@mail.ru

Шкодіна Ірина Віталіївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії, Харківський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (пр. Перемоги, 55, Харків, 61174, Україна)

E-mail: shkodina@khibs.edu.ua

Карпова Ірина Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії, Харківський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (пр. Перемоги, 55, Харків, 61174, Україна)

E-mail: ivk_04@ukr.net

UDC 334.025(477)

Ivashchenko M. V., Shkodina I. V., Karpova I. V. Economic Impacts of «Kickbacks» as a Form of Rent-Oriented Behavior

The article is aimed at clarification of the term «kickback» as a form of rent-oriented behavior, systematizing of the main areas of economic activity where the relationships of «kickback» is applicable at most. It has been proposed to distinguish the «kickback» from bribe as a specific form of the latter, which could have longer-term prospects for cooperation. In the article current information about detecting facts of «kickback» in different spheres of economic activity is studied. The main activities in which such operations take place have been summarized (public procurements to maintain budgetary institutions; construction and maintenance of roads; VAT refund; purchase and service of office equipment and furniture; purchasing office supplies, printed products, etc.; renovations to the premises; State subsidies to enterprises of the agro-industrial complex; obtaining of credits; services of insurance companies; advertising, marketing measures and market research; recruitment services), also the scope and principles for their implementation have been described. Negative effects of «kickbacks» for the national economy are estimated. The basic principles and guidelines to be able to resist the «kickback» schemes in public procurement and in the commercial sector are formulated.

Key words: «kickback», rent-oriented behavior, tender schemes, public procurement, «kickback» schemes, impacts of «kickbacks».

Bibl.: 15.

Ivashchenko Marina V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Economic Theory, Kharkiv Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (pr. Peremogy, 55, Kharkiv, 61174, Ukraine)

E-mail: ivaschenko_mv@mail.ru

Shkodina Iryna V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economic Theory, Kharkiv Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (pr. Peremogy, 55, Kharkiv, 61174, Ukraine)

E-mail: shkodina@khibs.edu.ua

Karpova Iryna V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economic Theory, Kharkiv Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (pr. Peremogy, 55, Kharkiv, 61174, Ukraine)

E-mail: ivk_04@ukr.net

На сьогоднішній день у пресі існує дуже багато повідомлень та розслідувань таких форм незаконних економічних відносин, як «відкат». У різних джерелах він вважається «черговою сходинкою еволюції хабара», «змазкою на колесах бізнесу», «невикорінним пережитком корумпованого радянського суспільства» і т. ін. [3].

Про те, що на покупку товарів або послуг за державні гроші чиновники беруть «відкати» і завищують ціни покупки, відомо давно. І, власне, скандали на цьому ґрунті трапляються в усіх країнах світу, у тому числі і в країнах з більш високим економічним розвитком і нижчим рівнем корупції, ніж в Україні [див., наприклад, 14]. Проте питання зловживань у сфері держзакупівель в розвинених країнах намагаються звести до мінімуму шляхом проведення складних тендерних процедур, організації контролю за діями чиновників та неминучості покарання за службові злочини. В Україні ж, як показує аналіз публікацій, це явище не просто продовжує існувати, а й набирає обертів та щороку збільшує свої обсяги.

Наявність «відкатних» відносин можна в достатній мірі знайти в країнах СНД. Існує безліч публікацій, присвячених проблемі «відкатів» в економіках Узбекистану [див. наприклад, 13].

Російська економіка також наскрізь вражена системами «відкату»: пріоритетні нацпроекти супроводжуються масштабними фінансовими операціями, а тому надають масу можливостей для масштабного розкрадання бюджетних коштів, причому ця система діє в масштабах всієї країни від великих регіонів до пересічних сільських шкіл. У РФ також процвітають «закриті» сегменти економіки, організовані як корпоративні, монопольні структури, у тому числі у сфері електроенергетики, нафти і газу, комунікацій, інформаційних ресурсів, будівництва, з яких «відкатується» надприбутки [5].

Серед зарубіжних наукових праць, в яких розглядаються проблеми корупції в державних і комерційних інститутах, зокрема, «відкатів», виділимо дослідження таких учених, як: Альбрехт С. (Albrecht, 2012), Зімбельман М. (Zimbelman, 2012), Аддисон А. (Addison, 2007) [14] та ін. Що стосується вітчизняних науковців, то сьогодні багато економістів та ринкових аналітиків значну увагу приділяють дослідженню різних проявів корупції в українській національній економіці. Поміж них слід виділити таких дослідників, як Белов А. З., Мельник М. І., Омельченко С., Пилипчук П. П. та багато інших.

Узагальнюючи різноманітні визначення терміна «відкат», можна зазначити, що «відкат» – це неофіційна назва частини коштів, що виділяються на виконання робіт за державним замовленням, яку виконавець замовлення в подяку за його отримання повертає замовнику в особі чиновника або керівника державного органу.

Фактично, «відкат» – це завуальований хабар особі, яка приймає рішення про витрачання коштів на підприємстві, який досить важко простежити юридично. У науковій літературі часто не розділяють поняття «хабар» і «відкат», які, на нашу думку, мають певні відмінності. Крім того, ми вважаємо, що «відкат» є різновидом рентоорієнтованої поведінки та вимагає наукової систематизації для виявлення дієвих важелів впливу на нього.

Як форма розрахунку «відкат» завжди строго прив'язаний до певного органу влади чи державного підприємства та тієї або іншої господарсько-економічної діяльності (або окремого підприємства) і тому має подібну специфіку умов і причин для своєї появи. Тобто він повністю співвідноситься з існуючими економічними зв'язками і базується на сформованих економічних відносинах між зацікавленими сторонами – суб'єктами ринку і влади. Природно «відкати», як будь-який неформалізований (тіньовий) потік коштів, не обкладаються ніякими офіційними податками і, відтак, жодним чином не беруть участі в бюджетних програмах ні в районному, ні в обласному, ні в національному масштабах.

Таким чином, метою дослідження, проведеного в статті, є уточнення терміна «відкат» як форми рентоорієнтованої поведінки, систематизація основних сфер господарської діяльності, де відносини «відкату» є найбільш застосованими. І, нарешті, – формулювання основних напрямків та заходів, що дозволять якщо не викоринити, то хоча б мінімізувати практику «відкатів» у сфері державних закупівель та комерційному секторі.

У нашій країні освоєння бюджетних коштів, а також коштів держкомпаній також є одним з найприбутковіших видів бізнесу. А іноді – і головним сенсом перебування того чи іншого чиновника на своєму посту. Є, правда, однозначна зміна на краще – тепер інформація про держзакупівлі стає надбанням гласності [8].

Але все одно залишається безліч сфер, де практика «відкатів» настільки вкоренилася, що деякі підприємства взагалі працюють тільки за такими схемами. Причому такі відносини складаються не тільки в державних установах та підприємствах, а й в комерційних структурах.

Часто поняття «відкат» і «хабар» не розділяють. На наш погляд, у цих поняттях є певні відмінності, і хоча «відкат» і є специфічною формою хабара, їх не варто ототожнювати. Хабарі – теж істотна частина фінансових ресурсів, що циркулює в державі без офіційного обліку, але природа хабарів більш проста і лінійна, ніж «відкату». Якщо хабар має короткочасну природу, то «відкат» може мати більш довгострокові перспективи співпраці. «Відкат» – це маніпуляції державними коштами або коштами комерційних організацій, які не належать особі, що здійснює подібну схему, з метою привласнення частини цих коштів.

«Відкат», як і хабар, є формою рентоорієнтованої поведінки. Рентоорієнтована поведінка, у свою чергу, – це діяльність індивідів, організацій чи фірм, що націлена на отримання вигід шляхом маніпулювання законодавчими чи економічними умовами, а не шляхом виробництва і продажу товарів та послуг; або існує у формі узурпації прав на перерозподіл державних ресурсів [1, с. 109].

Як і будь-який тіньовий потік, обсяги «відкатів» у національній економіці можна оцінити лише приблизно. У 2014 р. обсяг закупівель державними та комунальними підприємствами становив близько 274 млрд грн. За різними оцінками, щонайменше 80 млрд грн – сплачені «відкати» [6].

За різними даними, у 1996 – 1999 рр. «відкати» становили в середньому 10% суми контракту, у 1999 – 2003 рр. – 20%, у 2003 – 2005 рр. – 35%, у 2005 – 2008 рр. –

40%, у 2008 – 2009 рр. – 60%, у 2009 – 2012 рр. – 70% [10]. За оцінками Ради Федерації роботодавців України, «відкати» у сфері держзакупівель складають в середньому від 15% до 50% від суми тендера залежно від сфери та виду діяльності [6].

У доповіді Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) говориться, що 57 відсотків випадків корупції в Україні припадає на сектор держзакупівель. Середня сума хабара на нашому ринку складає 10,9 відсотка від вартості угоди і 34,5 відсотка від прибутку компанії за нею, що складає приблизно 13,8 мільйона доларів [9].

За досвідом розвинених країн, звести до мінімуму зловживання у сфері держзакупівель здатна ефективна і прозора процедура тендера. Але, на жаль, у нашій країні вона здебільшого відбувається за напрацьованими схемами. З одного боку, інформація про тендер відкрита, публікується на державних сайтах та у спеціалізованих друкованих виданнях, є доступною суспільству, і процедура дозволяє взяти участь будь-якій фірмі, але ж, з іншого боку, – гарантовано виграє конкретна фірма. Така колізія досягається за рахунок включення в тендер таких умов, які заздалегідь може виконати лише потрібна фірма. Таким чином, у ході тендера позбавляються від усіх зайвих учасників, навіть якщо їх ціна та умови були значно кращими. А фірма-переможець сплатить «відкат» чиновникам, що за попередньою домовленістю забезпечили їй перемогу.

За такими схемами здійснюються відносини «відкату» як у державному секторі (державні закупівлі товарів та послуг), так і в приватному, де наймані управлінці, приймаючи рішення про закупівлі необхідних товарів чи послуг, вдаються до зловживань.

Дослідивши актуальну інформацію з приводу виявлення фактів «відкату» в тих чи інших сферах господарської діяльності, нами узагальнено основні види діяльності, в яких відбуваються подібні операції, та описано принципи їх здійснення.

1. Державні закупівлі на утримання бюджетних установ. Тут мова йде про забезпечення бюджетних установ (дитячих садків, шкіл, лікарських закладів, військових частин та ін.) товарами та послугами, необхідними для нормального функціонування, як-то харчування, послуги пральні, транспортні перевезення, спеціалізоване обладнання тощо. Кількість гучних скандалів та розслідувань у цій сфері державних закупівель є, мабуть, найбільшою в порівнянні з іншими. Тут використовується стандартна схема непрозорого тендера.

2. Будівництво та обслуговування доріг. Усі зловживання в галузі будівництва доріг у країні крутяться навколо фінансів з бюджету. Через відповідні держструктури у рік проходить на будівництво і ремонт доріг приблизно 7 – 10 млрд грн бюджетних грошей. Експерти оцінюють корупційні «відкати» тут до 1 – 1,5 млрд грн. За деякими іншими оцінками, «відкат» від фірми, яка стала єдиним учасником, може складати від 20% до 50% і навіть 70% від суми закупівлі [8].

Про фактичні обсяги «відкатів» у сфері дорожнього будівництва може свідчити така інформація. Вартість

споруди/капремонту одного кілометра дороги в середньому становить 25 – 30 млн грн. У 2012 р. на ремонт дороги Київ – Харків – Довжанський протяжністю 120 км на ділянці Бориспіль – Лубни було виділено 400 млн доларів, що складає близько 28 млн грн/кілометр. На саме будівництво зазвичай йде не більше 20 млн. Усе інше закладено на «відкати», збільшуючи таким чином вартість проекту на 10 – 15% [4].

Схема «відкату», як і в попередніх держзакупівлях, починається з процедури тендера, на якому здійснюється закупівля роботи, послуг і матеріалів. При цьому українські дороги є нескінченним джерелом такого прибутку: за такою ж схемою здійснюється щорічний ремонт та обслуговування. Більш того, до дрібних вуличок окраїн міста гроші не доходять взагалі: власний досвід одного з авторів цієї статті зі звернення за довідкою про стан певної дороги міста в Міськдорбуд засвідчив, що ґрунтові дороги обліковані в реєстрі як ті, що мають асфальтобетонне покриття та регулярно ремонтуються. Отже, обсяги зловживань у цій сфері та збитки для бюджету мають загрозливий для економічної безпеки країни масштаб.

3. Відшкодування ПДВ. Відшкодування податку на додану вартість вже давно стало бізнесом. Саме на схемі фіктивного вилучення ПДВ найбільш підприємливі особи наживають мільйони.

У 2013 р. обсяги повернення ПДВ становили 53,4 млрд грн, а «відкати» по відшкодуванню ПДВ для бізнесу склали до 35% від загальної суми. Таким чином, близько 15 – 20 млрд грн сума «відкатів», яка була оплачена бізнесом на користь чиновників [6].

4. Закупівля та обслуговування оргтехніки та меблів; закупівля канцтоварів, поліграфічної продукції тощо. Головних способів заробити при держзакупівлях оргтехніки існує два. Перший – купувати у конкретних фірм за завищеними цінами або ж домовлятися про «відкат» з тими, хто бере участь у тендері. Схема проведення такого тендера аналогічна: прописується умова, якій відповідає лише один з учасників. Через це ринок постачання оргтехніки для різних держструктур уже давно розділений між кількома підприємствами, і потрапити в цю схему комусь зі сторони нереально. Виходить, що знову-таки корупційна модель стимулюється державою [8].

Другий спосіб «відкату» в цій сфері полягає в особливості самої оргтехніки: після поставки цю техніку потрібно ще й обслуговувати. В українських реаліях тут також включається система «відкатів».

Наприклад, у Чернігівській області обласний центр зайнятості в 2011 р. закупив комп'ютерну техніку (понад 220 одиниць комп'ютерів та комплектуючих) для районних центрів зайнятості за завищеними цінами, чим було нанесено бюджету майже 600 тис. грн збитків [11]. І такі факти мають загрозливий характер для національної економіки.

За аналогічними схемами здійснюється закупівля меблів, канцтоварів та інших товарів. При цьому можуть використовуватись такі речі, як фіктивні чеки, де не вказано оптову знижку; придбання уцінених товарів по ціні

нових. Але найбільш прибутковим «відкатом» буде замовлення ексклюзивних меблів ручної роботи, що може дозволити собі державний чиновник.

5. Ремонт приміщень. Ремонт офісних приміщень також можуть здійснюватися за схемами псевдо-тендерів, «відкати» з яких становлять 10 – 30% виділених бюджетних коштів. Для того, щоб вкластися в гроші, що залишаються, ремонтникам доводиться скласти попередній кошторис із завищенням обсягу робіт (і, відповідно, їх вартості), замінити дорогі будматеріали дешевими, зекономити на зарплаті робітників, залучивши до виконання робіт спеціалістів нижчої класифікації, списавши певну частину будматеріалів як зіпсовані. За рахунок таких маніпуляцій виконавець ремонтних робіт компенсує витрати на «відкат» та заробить прибутку більше, аніж за нормальних умов.

6. Державні дотації підприємствам агропромислового комплексу. Такі дотації повинні надаватися сільськогосподарським виробникам як допомога через втрати частини посівів озимих або проблемне поголів'я худоби. У цьому сегменті мають місце отримання фіктивних дотацій на умовах «відкатів». Крім того, чиновники, що здійснюють закупівлю зерна до Держрезерву, купують зерно нижчої якості, ніж проходить за документами, а з різниці в ціні отримують «відкат». У результаті – замість вкрай необхідної допомоги та підтримки розвитку агропромислового комплексу став сферою корупційних інтересів.

7. Отримання кредиту. Де-юре кредитний брокер – це посередник, який повинен повністю супроводжувати процес оформлення та отримання позики, допомагати орієнтуватися серед безлічі кредитних продуктів на ринку. Але де-факто кредитний брокер виконує дещо інші завдання. Послуги, що надають «чорні» кредитні брокери, пов'язані з оформленням сфабрикованих довідок про доходи, довідок з місця роботи, підбором професійного фіктивного поручителя. Зв'язок такого брокера зі співробітником кредитного відділу банку допоможе прискорити розгляд питання щодо надання кредиту, а можливо, навіть і на пільгових умовах. Досить часто цей ланцюжок не передбачає посередника у вигляді брокера, а, отже, безпосередньо банківський співробітник самостійно або за підтримки керівництва виконує всю процедуру. Мета такої діяльності – отримати «відкат» з оформленого кредиту, що становить 5 – 10% від суми кредиту [12]. При цьому існує ще одна важлива деталь: частка позичальників, що взагалі не планують повертати кредит, є досить високою і становить не менше 10%, але із завідомо безповоротного кредиту «відкат» може сягати 40 – 50%.

У деяких ситуаціях, коли банк змушений обмежити видачу депозитів, з'являються схеми, що дозволяють, наприклад через тимчасових адміністраторів, отримати свій депозит за «відкат» у 10 – 40%.

8. Послуги страхових компаній. Схем, за якими практикується отримання «відкатів» на страховому ринку, досить багато. Якщо казати про найпоширеніші, то це, скажімо, «відкат» співробітнику страхової компанії за прискорення отримання страхових виплат у разі настання страхового випадку, що може включати в себе

і допомогу з правильного оформлення документів та їх особисте курірування. Зважаючи на те, що досить часто страхові компанії відмовляють у виплатах під надуманим приводом, багато клієнтів погоджується на такі умови. Якщо будь-яке підприємство купує пакет страхових полісів для своїх співробітників (від нещасного випадку або за програмами добровільного медичного страхування), то «відкати» можуть мати місце як подяка за вибір конкретної страхової компанії. З цих же причин страхові компанії «відкатують» банкам за нав'язування конкретного страховика при оформленні кредиту на житло чи автомобіль.

9. Реклама, маркетингові заходи та маркетингові дослідження. У рекламі та проведенні маркетингових заходів, як правило, йдеться про стандартний «відкат» – подяки за лобювання того чи іншого підрядника перед керівництвом компанії [8]. Спочатку «відкат» може платити рекламне агентство менеджеру компанії, яка рекламу хоче виготовити або розмістити. Потім співробітник рекламного агентства може отримувати «відкат» за розміщення замовлення у певних підрядників. Аналогічною є ситуація з виконанням маркетингових досліджень ринку. Так чи інакше, усі ці дії, через загальний кошторис витрат на просування товару, лягають на кінцевого покупця.

10. Рекрутингові послуги. Приводом для «відкатів» є вибір чиновником підприємства конкретного рекрутингового агентства, яке займатиметься підбором кадрів. Слід зазначити, що, на думку учасників цього ринку, практика «відкатів» не є занадто розповсюдженою в даному сегменті в порівнянні, скажімо, з хабаром за отримання посади [2].

Отже, «відкати» мають місце не лише у сфері державного управління, а й в комерційних структурах. Їх розповсюдження, сфери застосування та обсяги є вражаючими, а соціально-економічні наслідки просто неприпустимими. До того ж, слід додати ще різного роду «відкати», де маніпуляції відбуваються безпосередньо з грошима громадян: у сфері охорони здоров'я («відкати» лікарям за призначення конкретних ліків чи БАДів, направлення в конкретну лабораторію тощо), у сфері освіти («відкати» директорам шкіл за вибір конкретного ательє з пошиття шкільної форми) і т. ін.

Якщо казати про наслідки практики «відкатів» для національної економіки, то вони є очевидними. Зрозуміло, що «відкати» в кінцевому результаті впливають на ціну товару, оскільки ці витрати включаються у вартість товарів, робіт, послуг і стають частиною механізму ціноутворення. Довгий ланцюг «відкатів» на різних етапах виробництва товару або послуги накопичується і призводить до зростання ціни. Але при цьому, враховуючи необхідність економії на реалізацію проекту, якість кінцевого продукту може суттєво погіршитись через заміну витратних матеріалів на більш дешеві, найм низької кваліфікованої робочої сили тощо. До того ж, у результаті страждає і конкурентоздатність підприємства, бо, працюючи на «відкатах», воно втрачає зв'язок з реальним ринком і не орієнтується на ринкові засади господарювання. Більше того, інколи проект не відбувається

взагалі, і вся процедура держзакупівлі проводиться виключно з метою отримання «відкату».

У масштабах національної економіки наслідки «відкатів» переоцінити важко. Вважаючи, що бюджетні витрати становлять 53 % ВВП, а 10 % ВВП становлять державні закупівлі (що є категорично неприйнятним) [15], і 10 – 50 % цих коштів перетворюються на «відкати», то в межах національної економіки можна казати про шокуючі обсяги втрачених бюджетних грошей.

ВИСНОВКИ

Найважливішим результатом проведеного дослідження є вивчення можливостей щодо мінімізації обсягів «відкатів». Отже, що стосується протидії масовим явищам «відкатів» у сфері державних закупівель, то, на наш погляд, мова повинна йти не лише про виявлення та покарання чиновників, які працюють за подібними схемами, а й про створення економічних і правових інституцій, що унеможливають подібну практику. Проведене у статті дослідження дозволяє сформулювати основні напрямки інституціональних перетворень, що повинні відбутися у сфері державних закупівель для протидії схемам «відкату».

1. Усі тендери з державних закупівель повинні проводитись в електронній формі в мережі Інтернет, що дозволить зробити їх максимально прозорими та залучити до участі максимальне число учасників. У деяких західних країнах навіть сам вибір переможця визначається електронною комп'ютерною програмою. Світовий досвід показує, що при переході на електронну форму тендерів загальна економія на закупівлі становить близько 10%. В основному це відбувається через розширення географії постачальників, які отримують легкий доступ до тендерів по всій країні. Корупція при електронних торгах також суттєво знижується, оскільки прозорість процедур і документів просто унеможливає багато тінювих схем [7].

2. Більшість тендерів є однотипними і здійснюються на однакових вимогах з року в рік. На нашу думку, вимоги в таких тендерах повинні бути уніфікованими, щоб виключити додавання таких умов, які написані для одного гравця. Внесення можливих змін повинне заздалегідь узгоджуватись. Крім того, повинні бути уніфіковані також й інші, адміністративні правила проведення тендерів, які стосуються термінів оголошення тендера, термінів оскарження результатів тощо. Також слід заборонити зміни умов тендера, особливо в частині ціни товарів чи послуг, після завершення тендерного конкурсу.

3. Перед оголошенням тендера раціональним було б адресне інформування найкрупніших виробників продукції, що є предметом тендера. Це може суттєво розширити коло учасників, а залучення безпосередньо виробників завадить участі посередників, що необгрунтовано завищують ціни.

4. Слід забезпечити механізми експрес-перевірки підприємств, що подають заявки на участь у тендері, що дозволить не допустити до нього фірми-одноденки, підприємства, що вже були причетні до корупційних скандалів, та підприємства, що пов'язані із самими чиновниками.

5. Слід забезпечити контроль цін, за якими реально купується товар, і прийнятих при цьому рішень.

6. Усі результати тендера також повинні бути доступними в режимі он-лайн, що дозволить громадським організаціям та будь-якому члену суспільства здійснювати громадський контроль за використанням державних коштів. Велика кількість незалежних ЗМІ, аналітиків та економістів зможуть відстежувати та оцінювати результати тендерів. Крім того, це дасть можливість тим фірмам, що не виграли тендер, звертатися до судових інстанцій, якщо мало місце порушення їх прав.

7. І, нарешті, викриття схем «відкату» та зловживань у сфері державних закупівель повинно оприлюднюватись та реально каратись. Невідворотність виявлення таких зловживань та реальність та жорсткість покарання за них можуть стати дієвими стримуючими чинниками.

Що ж стосується комерційного сектора, то власники підприємств будь-якої сфери діяльності, безперечно, зацікавлені в запобіганні схем «відкатів», що можуть використовувати їх підлеглі. У цій ситуації хотілося б зупинитись на таких рекомендаціях.

1. Підна оплата праці та додаткова мотивація щодо її результативності.

2. Посилення контролю за співробітниками, вибіркові особисті контакти з підрядниками та постачальниками можуть допомогти виявити факти «відкатів».

3. Публічне покарання, що може включати такі дієві механізми, як штраф або взагалі звільнення.

На нашу думку, усі перелічені заходи дозволяють опанувати ситуацію як у сфері державних закупівель, так і в комерційному секторі. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Іващенко М. В. Економічна поведінка як чинник інституціональних перетворень : монографія / М. В. Іващенко. – К. : УБС НБУ, 2012. – 211 с.

2. Коррупция в бизнесе: схемы откатов // Финансовый портал. Finforum [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://finforum.org/page/index.html/_/ economics/1/korrupcija-v-biznese-skhemy-otkatov-r7171.htm

3. Малахов В. Экономика откатов. Ч. 1 // В. Малахов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://blog-v-makashov.livejournal.com/418/14273.html>

4. Откаты на ремонте дорог, или на каких танках лучше ездить простому украинцу // Право.Киев. – 17.01.13 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://g.i.ua/?_url=http%3A%2F%2Fwww.pravo-kiev.com%2Fblogi%2Fzavainiy%2Fotkaty-na-remontedorog-ili-na-kakih-tankah-luchshe-ezdit-prostomu-ukraintsu

5. Русское национальное единство // События, факты, комментарии. Общество. – 2007. – май [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.rusnation.org/sfk/412/0705-11.shtml>

6. Сафронова О. Дань по-украински: откаты и взятки стоят бюджету 160 миллиардов в год / О. Сафронова // Новости УНИАН. Экономика. – 27.02.2014 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://economics.unian.net/finance/890_536-danpo-ukrainski-otkatyi-i-vzyatki-stoyat-byudjetu-160-milliardov-v-god.html

7. Стародубцев А. Электронные госзакупки: как Украине сэкономят \$12 млн в день / А. Стародубцев // Forbes [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://forbes.ua/ua/opinions/1378848-elektronni-derzhzakupivli-yak-ukrayini-zaoshchaditi-12-mln-na-den>

8. Схеми відкатів в Україні. Корупція при держзакупівлях: в кишені чиновників і пов'язаних з ними комерсантів йдуть мільярди бюджетних грошей [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://advokat-kyiv.com.ua/52>

9. Толокин В. Украина в тисках коррупции / В. Толокин // Вести, версии, события. – 10.12.2014 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vvc.kiev.ua/law/rassledovania/news>

10. Трещанин Д. Відкати чиновникам досягли 70 відсотків. Але приватний бізнес загруз в не меншій корупції / Д. Трещанин // Свободная пресса. – Субота, 14 квітня 2012 року [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://svpressa.ru/society/>

11. Центр занятости переплатил 600 тысяч за компьютеры. Так ведь вся экономика – сплошной «откат» // Украина криминальная. – 11.04.2012 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://cripo.com.ua/print.php?Sect_id=10&aid=134578

12. «Черные» брокеры работают за «откат» // Экономика и финансы простыми словами [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://forbes.by/category/banki>

13. Шарипов К. Узбекистан – страна «откатов». Национальные особенности узбекской экономики / К. Шарипов. – 04.11.2004 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1099528740>

14. Addison Wrage, A. Bribery and Extortion: Undermining Business, Governments, and Security / Alexandra Addison Wrage. – Westport, Conn.: Praeger Security International, 2007 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://trove.nla.gov.au/goto?i=x&w=32344326&d=http%3A%2F%2Fwww.loc.gov%2Fcatdir%2Ftoc%2Fecip0718%2F2007020610.html>

15. Recommendations for immediate policy actions to address financial crisis in Ukraine / Daron Acemoglu, Anders Aslund, Kakha Bendukidze, Oleh Havrylyshyn, Basil Kalymon // Kyiv Post. – Oct. 26, 2014 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.kyivpost.com/opinion/op-ed/recommendations-for-immediate-policy-actions-to-address-financial-crisis-in-ukraine-369408.html#>

REFERENCES

Addison Wrage, A. "Bribery and Extortion: Undermining Business, Governments, and Security". <http://trove.nla.gov.au/goto?i=x&w=32344326&d=http%3A%2F%2Fwww.loc.gov%2Fcatdir%2Ftoc%2Fecip0718%2F2007020610.html>

Acemoglu, D. et al. "Recommendations for immediate policy actions to address financial crisis in Ukraine". <http://www.kyivpost.com/opinion/op-ed/recommendations-for-immediate-policy-actions-to-address-financial-crisis-in-ukraine-369408.html#>

"Chernye brokery rabotaiut za «otkat»" [Black brokers work for a "rollback"]. <http://forbes.by/category/banki>

Ivashchenko, M. V. *Ekonomichna povedinka iak chynnyk instytutsionalnykh peretvoren* [Economic behavior as a factor in institutional change]. Kyiv: UBS NBU, 2012.

"Korrupsiia v biznese: skhemy otkatov" [Corruption in business: the scheme of kickbacks]. Finansovyy portal. Finforum. http://finforum.org/page/index.html/_/economics/1/korrupcija-v-biznese-skhemy-otkatov-r7171.htm

Malakhov, V. "Ekonomika otkatov" [Economy kickbacks]. <http://blog-v-makashov.livejournal.com/418/14273.html>

"Otkaty na remonte dorog ili na kakikh tankakh luchshe ezdit prostomuukraintsu" [Kickbacksforroadrepairsoranytanksbetterride ordinary Ukrainians]. http://g.i.ua/?_url=http%3A%2F%2Fwww.pravo-kiev.com%2Fblogi%2Fzavalniy%2Fotkaty-na-remonte-dorog-ili-na-kakih-tankah-luchshe-ezdit-prostomu-ukraintsu

"Russkoe natsionalnoe edinstvo" [Russian National Unity]. <http://www.rusnation.org/sfk/412/0705-11.shtml>

Safronova, O. "Dan po-ukrainski: otkaty i vziatki stoiat biudzhetu 160 milliardov v god" [Tribute in Ukrainian: kickbacks and bribes are budget 160 billion a year]. [\[ian.net/finance/890536-dan-po-ukrainski-otkatyi-i-vzyatki-stoyat-byudjetu-160-milliardov-v-god.html\]\(http://ian.net/finance/890536-dan-po-ukrainski-otkatyi-i-vzyatki-stoyat-byudjetu-160-milliardov-v-god.html\)](http://economics.un-</p>
</div>
<div data-bbox=)

Sharipov, K. "Uzbekistan – strana "otkatov". Natsionalnye osobennosti ekonomiki uzbekskoy" [Uzbekistan – a country of "kickbacks". National characteristics of the Uzbek economy]. <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1099528740>

Starodubtsev, A. "Elektronnye goszakupki: kak Ukraine sekonomit \$12 mln v den" [Electronic public procurement: how Ukraine will save \$ 12 million a day]. <http://forbes.ua/ua/opinions/1378848-elektronni-derzhzakupivli-yak-ukrayini-zaoshchaditi-12-mln-na-den>

"Skhemy vidkativ v Ukraini. Koruptsiia pry derzhzakupivliakh: v vsyehi chynovnykiv i pov'iazanykh z nymy komersantiv idut miliardy biudzhetykh hroshei" [Scheme of kickbacks in Ukraine. Corruption in public procurement: the pockets of officials and businessmen associated with them are billions of budget money]. <http://advokat-kyiv.com.ua/52>

Treshchanyin, D. "Vidkaty chynovnykam dosiahly 70 vidsotkiv. Ale pryvatnyi biznes zahruz v ne menshii koruptsii" [Kickbacks officials reached 70 percent. But private businesses mired in no less corruption]. <http://svpressa.ru/society/>

"Tsentri zaniatosti pereplatil 600 tysyach za kompiutery. Tak ved vsia ekonomika – sploshnoy «otkat»" [Employment center overpaid 600, 000 for computers. So in fact the whole economy – a solid "rollback"]. http://cripo.com.ua/print.php?Sect_id=10&aid=134578

Tolokin, V. "Ukraina v tiskakh korruptsii" [Ukraine in the grip of corruption]. <http://vvc.kiev.ua/law/rassledovania/news>